

Pabėgimas iš Mažeikių kalėjimo

2016-06-01 | [Autorius: Voruta](#)

Buvę **politiniai kaliniai**, Mažeikių gimnazijos auklėtiniai, susitikę po 43 metų prie buvusio Mažeikių saugumo kalėjimo, 1992 m. gegužės 8 d.

Iš kairės į dešinę: Antanas Kazlauskas, Pranas Dargis, Romas Makauskas, Stefa Voraitė-Čerkasienė, Steponas Voras, Valė Striaupytė-Auksakienė, Albertas Ruginis, Žofija Šviesaitė, Antanas Žukas, Viktoras Degutis, Dionyzas Ruginis, Želma Klemanaitė-Sebastijonienė, Juozas Statkus.

Nuotr. iš Alberto Ruginio asmeninio archyvo

Albertas RUGINIS, Mažeikiai

1940-06-14 atėję sovietai jau tų pačių metų spalio mėnesį Lietuvoje įkūrė 12 NKVD vidaus kalėjimų, kuriuose kalėjo virš 5000 politinių kalinių.

1945 m. enkavėdistai kalėjimus įkūrė visose apskrityse. Daugelyje miestelių veikė pirminio sulaikymo kameros (KPZ) bei stribynai, kuriuose vyko pirminiai suimtųjų tardymai.

Mažeikių NKVD kalėjimas įsikūrė buvusioje areštinėje, Laisvės ir J. Jablonskio gatvių kampe, raudonų plytų pastate. (Vėliau ten buvo Mažeikių elektrinė). 1945-06-24 Mažeikių NKVD viršininkas Verikas raportuoja saugumo ministrui Bartašiūnui, kad kalėjimui saugoti paskirti 6 sribai ir 4 milicininkai: Kriščenavičius, Dargis, Tenteris ir Visockis, ir kad kalinius stebi gydytojas Krasauskas, o kameros dezinfekuojamos kas 5-etas dienu.

1945 liepos mėn. iš 16-tosios sovietinės lietuviškos divizijos buvo atrinkta 1000 buvusių karių dirbti NKVD sistemoje. 116 iš jų tapo kalėjimų prižiūrėtojais. Į Mažeikius prižiūrėtojais buvo paskirti 5 buvę kareiviai.

Kaip prisiminė Mažeikiuose kalėjęs Kazimieras Mikužis, prižiūrėtojais dirbo trys broliai Pozdniakovai, berods, iš Balėnų k., strazdanotas raudonplaukis Dabrys, dar vadinamas kiaušinvagiu ir dabita Miknys, vėliau tapęs Akmenės milicijos viršininku. Po kiek laiko išprotėjęs jisai slankiodavo Mažeikių miesto gatvėmis.

Sargybos viršininkas buvo gražus vyras Gavrilovas iš Kalnėnų kaimo.

Greitai saugumo kalėjimas buvo įrengtas Mažeikių savivaldybės pastato rūsyje ir pirmo aukšto dalyje.

Iš viso 6 kameros talpino 50 kalinių, kurie būdavo vedžiojami į tardymus MGB pastate J. Basanavičiaus gatvėje, priešais Švč. Jėzaus Širdies bažnyčią. Po to per Šiaulių ir Vilniaus Lukiškių kalėjimus etapais jie buvo siunčiami į sovietinius lagerius Kazachstane, Mordovijoje, Vorkutoje, Norilske.

Šiomet sukanka 70 metų nuo garsiojo kalinių pabėgimo iš Mažeikių kalėjimo.

1946 m. vasarą su broliu grįžome iš žvejybos Ventos upėje. Išgirdome intensyvių šaudymą mieste, šūviai tolo link durpyno. Kitą dieną sužinojome – pabėgo kaliniai iš saugumo kalėjimo.

Apie pabėgimą Mažeikių MGB surašytame akte sakoma: „1946 metų birželio mėn. 3 d. 20 val. 45 min. iš Mažeikių apskrities MGB vidaus kalėjimo kamerų pabėgo grupė asmenų: K. Žemalis, V. Bičkus, P. Jonušas, P. Repšys, A. Pušinskas, P. Bukauskas, K. Dacys, V. Paulauskas, A. Kesminas, A. Jablonskis, Pr. Bružas, V. Stonkus, S. Akavickas, A. Stanys, Ž. Ozolas, P. Senkus, K. Latakienė, B. Lukaitė“.

Pagal prižiūrėtojo Smirnovo žodžius, pabėgimo aplinkybės buvusios tokios: „20 val. 40 min. Budintysis kamerų prižiūrėtojas seržantas Smirnovas, būdamas vienas, atidarė kamerą Nr.2 ir pasiūlė kaliniams Akavickui ir Jablonskiui išnešti į kiemą išmatų rėčką, o prižiūrėtojas Smirnovas liko

koridoriuje prie neužrakintos kameros. Išplovę rėčką, kaliniai grįžo į koridorių. Matydamas, kad apsaugos daugiau nėra, kalinys Jablonskis grėbė prižiūrėtoją už gerklės. Akavickas, Bružas ir kiti kaliniai surišo Smirnovą ir uždarė kameroje Nr. 2. Iš Smirnovos atėmė raktus, atrakino kamerą Nr.1 ir paleido kalinius. Bėgliai iš budinčiojo kambario išnešė 4 automatus, šautuvą, naganą. Sugadinę telefono ryšį, išėjo iš kalėjimo kiemo ir trimis grupėmis išsiskirstė Laižuvos, Vieksnių, Tirkšlių kryptimis.

Išgirdusios triukšmą, kalinės moterys išlaužė savo kameros duris. Dvi kalinės pabėgo.

Kalinė Bronė Girdvainytė atidarė kameros Nr. 2 duris ir išleido prižiūrėtoją Smirnovą, kuris, išbėgęs į gatvę, pranešė liaudies gynėjams, bet jie nesiėmė reikiamų priemonių padėti sugaudyti bėglius.“

1946 m. birželio 12 d. LKP(b)CK biuras priėmė nutarimą Mažeikių apskrities skyriaus viršininką P. Samariną iš darbo atleisti, pareiškiant jam griežtą partinį papeikimą su įrašymu.

Ne visi galėję pabėgti bėgo. Kameroje liko Aleksas Budžys, senyvo amžiaus žmogus, sirgęs astma. Įsiutę stribai su puodyne Budžiui perskėlė galvą. (A. Budžys gavo 10 m. lagerio ir mirė Karagandos lageryje.)

Kameroje pasiliko ir Barstyčių klebonas Kostas Šleinius. Jis po 3 mėn. buvo paleistas. Bet vėliau vis tiek atsidūrė Omsko lageryje.

Bronė Girdvainytė, gim. 1923 m., Laumių k. mokytoja, išleidusi prižiūrėtoją Smirnovą, pati nebėgo, bet bausmės neišvengė. Nuteista 10 m., mirė Pečioros lageryje.

Justina Sadauskaitė, gim.1923 m. Rumšaičių k., išleista iš kameros, pavaikščiojo po turgavietę ir vėl grįžo į kamerą. Nuteista 10 m., kalėjo Magadane. Grįžusi gyveno Šilutėje.

Barbora Lukaitė, gim. 1925 m. Vabalių k., atbėgo prie Ventos upės. Nemokėdama plaukti, pasislėpė po krūmu. Kitą dieną kareiviai su šunimis ją surado. Mušė, sulaužė kojas. Buvo nuteista 5 metus kalėjo Vorkutoje, Potmoje (Mordovijoje).

Pranas Senkus, gim. 1901 m., Renavo zakristijonas, po pabėgimo buvo greit sugautas. Į Šiaulių kalėjimą atvežtas pamušta akimi, į ją revolverio rankena daužė karininkas. Pranas Senkus buvo nuteistas 8 metus lagerio.

Troškučių kaimo gyventojas Stasys Akavickas, gim. 1923 m., irgi neilgai

džiaugėsi laisve. MGB viršininko Veriko pranešime fiksuota, kad po susišaudymo, kurio metu žuvo stribas Bronius Letukas, Stasio Akavicko kūnas rastas prie tilto ties Račių kaimu.

Mokytojas Petras Bukauskas, Vaclovas Bičkus ir dar du vyrai, atbėgę prie Ventos upės, ją perplaukė. V. Bičkus plaukti nemokėjo, tai jį vyrai perplukdė. Vėliau jie įsijungė į partizano Šleiterio būrį. P. Bukauskas tapo Ylakių kuopos vadu, slapyvardžiu „Šležas“. Jis ir dar 4 kovotojai 1947-09-27 žuvo prie Pragulbos upelio. Mosėdyje jiems pastatytas paminklas.

A. Pušinskas iš Laumių kaimo legalizavosi 1947 m.

Kazys Dacys vadovavo partizanų būriui Sedos ir Platelių apylinkėse. Susirgo ir mirė Jazdauskiškių kaime ir slapčia naktį buvo palaidotas Gegrėnų kaimo kapinėse. Jį palaidojo Valius Paulauskas-Margis, buvęs kelio darbininkas Barstyčiuose. Jis taip pat partizanavo ir žuvo 1952 m. Kervių k.

A. Jablonskis vėl suimtas tik 1954 m. ir nuteistas 8 metus lagerio.

Vacys Stankus-Uosis, gim.1926 m.,pabėgęs partizanavo Latvijoje, buvo sužeistas. Vėl areštuotas Panevėžyje 1949 m. Igno Viskonto pavarde. Iš lagerio grįžęs gyveno Jelgavoje Latvijoje, ten ir mirė 1970 m.

Antanas Stanys-Želmuo LLA Sedos kuopos skyrininkas. Pabėgęs dar su vienu kaliniu perplaukė Ventos upę. Užėję į ūkininko pirtelę išsidžiovinti rūbų, pajuto kad yra supami kareivių. Abu išbėgo skirtingomis kryptimis. Draugą rusai sugavo, o Antaną vienos sodybos šeimininkai paslėpė, persekiojantiems kareiviams nurodę klaidingą kryptį.

A. Stanys įsijungė į Sedos partizanų būrį. Kautynėse du kartus sužeistas. Žuvus draugams, likęs vienas slėpėsi pas Antaną Ruginį Mažeikių kaime. 1952 m. eilinės amnestijos metu legalizavosi. Dirbo melioracijos įstaigoje buhalteriu. Mirė 1996 m. Kaišiadoryse.

Pabėgti iš kalėjimo bandyta ir anksčiau, tačiau nesėkmingai. Mažeikių gyventojas Juozas Vaičiulis matė, kaip 1946-09-21 šokdamas per kalėjimo tvorą buvo nušautas Barstyčių kelių meistras, LLA štabo narys Jonas Paulauskas, gim. 1923 m.

Kalėjime žūdavo ir bėgti nebandę kaliniai. Kuršėnų MGB skundėsi saugumo ministrui, kad Mažeikių MGB suėmė Kruopių valsčiaus Rudausių kaimo gyventoją Stefą Butkutę ir ją 1948 m. gruodžio mėn. užmušė.

1950 m. po 6 dienų aktyvaus tardymo kalinys Bronius Giedraitis Mažeikių kalėjimo kameroje iš skarelės pasidarė raištį ir pasikorė ant lango grotų.

1949 m. birželio mėn., po penkių dienų praleistų saugumo būstinėje, patekau į Mažeikių kalėjimo 1-mąją kamerą. Kamera pilna ir man vietos įsikurti beliko ant grindų šalia išmatų rėčkos – „parašos“.

Kameroje radau mažeikiškius „Jaunųjų Lietuvos partizanų“ organizacijos narius Steponą Vorą, Romą Makauską ir Vytautą Buivydą, „Sakalų“ štabo vadą Antaną Čerkasą ir štabo narį Olesį Pundzių. Taip pat neseniai po Purvių miško kautynių į nelaisvę patekusį „Vyčio“ būrio partizaną Adomą Žukauską ir būrio ryšininkus bei rėmėjus Kazį Paulauską ir Stasį Kojelį.

Prižiūrėtojas per durų langelį padavė kirpimosi mašinėlę ir vyrai man trumpai nukirpo plaukus. Dar patarė prie kameros sienų nesiliesti, po gultais nelįsti, dieną negulėti. Nakčiai uždegdavo žibalinę lempą be stiklo, kuri labai rūkdavo. Nuo lempos suodžių sienos buvo juodos, o mums, kvėpuojantiems tokiu oru, po nosimi buvo juodi „ūšai“. Gulėjom kaip silkės ir ant šono vertėmės pagal komandą kartu.

Kameros sudėtis keitėsi. Kartą įmetė ruselį Vorobjovą – tikras žvirblis: mažas, išsipūtusiu nuo badavimo pilvu. Buvęs žvejybos laivo „Venta“ kapitonas. Pasigėrę jūreiviai uždegė laivą, o kapitonas kažkodėl atsidūrė mūsų kameroje. Neilgai tepabuvo.

Pabuvojo mūsų kameroje klierikas Napoleonas Morkūnas, (grįžęs iš lagerių, jis vėliau kunigavo Švenčionių r.), Jurbarko girininkas Albertas Krolis... Kitų pavardės išdilo iš atminties. Vėliau čia pateko ir „Vyčio“ būrio partizanas Algis Beleckas, po Purvinės mūšio išlikęs gyvas.

Kameroje sutikau Praną Bružą, kuris tą lemtingą 1946 m. birželio 3-iąją pabėgo iš kalėjimo. Pasakota, jog P. Bružas, užsimaukšlinęs kepurę, kad nesimatytų kirpta galva, pagal geležinkelio bėgius neskubėdamas išėjo iš miesto. Visą laiką slapstėsi šalia namų, po kelerių metų įsidrąsinęs pareidavo ir į namus. 1949 m. gegužės mėn. pajuto, kad namas apsuptas kariuomenės...

Patsai Pranas Bružas apie patį išsiveržimą į laisvę pasakojo kiek kitaip: jie tiesiog prižiūrėtojo paprašė pridegti cigaretę, tada per durų langelį sugriebė sargybinių už galvos ir, atėmę raktus, atsidarė kameros duris.

Iš tardymo eigos supratome, kad Praną paleis. Jis turėjo puodynę medaus.

Prašėme, kad ją mums paliktų. P. Bružas nepatikėjo, kad bus paleistas, todėl medų išvedamas išsinešė. Parvestas iš tardymo kameros draugas sakė matęs

Praną, einantį gatve be sargybos su puodyne rankose.

Mums imponavo P. Bružo pasakojimas. Kameroje nuolat kūrėme pabėgimo planus. Mus kas 10 dienų varydavo į pirtį, kuri buvo įrengta buvusiam gimnazijos bažnytėlės sargo namelyje. Iš ten pavyko parsinešti vieną metalinį kablį, ant kurių kabindavo mūsų rūbus dezinfekuoti (kaitinti). Ištyrinėję sienas pastebėjome, kad vidinės sienos vienoje vietoje yra ventiliacinė tuštuma. Ties ta tuštuma po gultais pradėjome gremžti sieną su tuo kabliu, o tinko gabalus varyti į žiurkių urvus.

Vieną sekmadienį sumos metu, kai visi kameroje susėdę meldėmės, sargybinis pro durų akutę pastebėjo, kad vieno kalinio trūksta. Po kelių minučių išgirdom koridoriumi atbėgančių sargybinių žingsnius. Po gultais sieną gremžęs V. Buivydas spėjo kablį įkišti į žiurkių urvą ir išlįsti iš po gultų. Su trenksmu atsidarė durys ir automatų vamzdžiai sužiuojo į mus. Apspardyti, pakeltomis rankomis buvome išvaryti į kieme buvusį pasivaikščiojimo aptvarą. V. Buivydas buvo nuvestas į „dežurką“ tardyti, paskui tardė kameros seniūną A. Čerkasą. Už ruošimosi bėgti visa kamera buvome nubausta 7 parų griežto karcerio bausme atliekant kameroje. Buvo atimti visi viršutiniai rūbai ir maistas. Miegą sutrumpino dviem valandomis. Nors ir vasara, bet naktį būdavo šalta. Iš ryto atmatuoja 11 puodelių vandens ir paduoda 11 gabalėlių po 200 gramų šlapios forminės duonos. Sriubos samtį gausime tik po 3 dienų. Mes neprisipažįstame, kad griovėme sieną, paskelbiame bado streiką, vandens ir duonos atsisakome. Atėjęs viršininkas pagrasino. Taip praėjo trys dienos. Ketvirtos dienos rytą vienas pagyvenęs žmogelis ryžtingai pakilo nuo gultų ir pasakė: „jei nenorit, nevalgykit, aš vienas suvalgysiu“.

Taip ir baigėsi mūsų bado streikas. Kai po 7 dienų išvedė į pasivaikščiojimą,ėjome ramstydami sienas. Grįžę į kamerą, radome sumestus mūsų rūbus ir mūsų nuosavo maisto likučius, kas liko po prižiūrėtojų ir žiurkių patikrinimo.

Karcerio metu vakare labai norėdavome miego, bet sargyba šaukdavo, kad sėdėdami nesnaustume. Keletą vakarų į kamerą leido kažkokias migdančias dujas, ir mus ypač ėmė miegas.

Apie Tėvynės patriotų laužytus likimus mena Atminimo lenta, pritvirtinta ant Mažeikių savivaldybės pastato, buvusio kalėjimo.